

Benjamin Bossaert / Eva Brázdová Toufarová /
Wilken Engelbrecht / Jana Engelbrechtová /
Markéta Kluková / Pim van der Horst

Nizozemské divadelní hry ve středověku

Vznik a vývoj žánru, jeho tematika, jazykové prostředky a využití středověkých nizozemských divadelních textů v současné didaktice

Nizozemské divadelní hry ve středověku

*Vznik a vývoj žánru, jeho tematika, jazykové
prostředky a využití středověkých
nizozemských divadelních textů
v současné didaktice*

Benjamin Bossaert, Eva Brázdová Toufarová,
Wilken Engelbrecht, Jana Engelbrechtová,
Markéta Kluková a Pim van der Horst

Olomouc 2019

Recenzenti: prof. Mgr. Adam Bžoch, CSc. – Slovenská akadémia vied, Bratislava
prof. zw. dr hab. Stefan Kiedroń – Uniwersytet Wrocławski

Publikace je výsledkem účelové podpory na specifický výzkum udělené roku 2017 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci grantů

IGA_FF_2017/012 *Středověké nizozemské divadlo* (výzkum a koncepce)

IRP FF 2019a *Strategický rozvoj* (vydání)

1. vydání

© Benjamin Bossaert, Eva Brázdová Toufarová, Wilken Engelbrecht,

Jana Engelbrechtová, Markéta Kluková, Pim van der Horst, 2019

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2019

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

DOI: 10.5507/ff.19.24455631

ISBN 978-80-244-5563-1 (print)

ISBN 978-80-244-5614-0 (online : PDF)

Obsah

Úvod	11
-------------------	-----------

1 Stručný přehled nizozemské středověké literatury

<i>Wilken Engelbrecht</i>	13
1.1 Vývoj jazyka a politické pozadí	13
1.1.1 Region	13
1.1.2 Období středonizozemštiny	14
1.1.3 Počátky novodobé nizozemštiny	18
1.2 Dvorská láska	20
1.2.1 Trubadúři a milostná poezie.....	20
1.2.2 Rytířské romány	22
1.3 Zvířecí eposy.....	25
1.4 Duchovní literatura.....	26
1.4.1 Legendy	26
1.4.2 Mystika	27
1.5 Kroniky.....	30
1.6 Morální traktáty	32
1.7 Kompilační rukopisy	32
1.8 Dramatická tvorba.....	34
1.8.1 Úvod.....	34
1.8.2 <i>Abele spelen</i>	34
1.8.3 Frašky.....	35
1.8.4 Mirákly.....	36
1.8.5 Hry na voze	36
1.9 Mariánské legendy	37
1.10 Řečnické komory.....	38

2 Vývoj žánru ve středověku a renesanci

<i>Eva Brázdová Toufarová & Wilken Engelbrecht</i>	39
2.1 Úvod	39
2.2 Středověké divadlo – původ a vliv	39

2.3 Cesta k liturgickému dramatu	40
2.4 Organizace dramatických inscenací.....	41
2.5 Tematika a specifika středověkého divadla.....	43
2.6 Středověká dramatika.....	46
2.6.1 Náboženské hry.....	47
2.6.2 Světské hry.....	49
2.6.3 Potulné divadlo	55
2.7 Závěr	59

3 *Abele spelen*

<i>Wilken Engelbrecht</i>	61
3.1 Úvod	61
3.2 Význam pojmu <i>Abele spelen</i>	61
3.3 <i>Hulthemský rukopis</i>	62
3.4 <i>Abele spelen v Hulthemském rukopisu</i>	64
3.5 Stručný obsah jednotlivých her	68
3.5.1 <i>Esmoreit</i>	68
3.5.2 <i>Lippijn</i>	69
3.5.3 <i>Gloriant</i>	69
3.5.4 <i>Die Buskenblaser</i>	70
3.5.5 <i>Lanseloet van Denemerken</i>	71
3.5.6 <i>Die hexe</i>	73
3.5.7 <i>Drie daghe here</i>	73
3.5.8 <i>Truwanten</i>	73
3.5.9 <i>Vanden Winter ende vanden Somer</i>	74
3.5.10 <i>Rubben</i>	74
3.6 Tematika her a historické pozadí.....	75
3.6.1 <i>Esmoreit a Lippijn</i>	75
3.6.2 <i>Gloriant a Die Buskenblaser</i>	76
3.6.3 <i>Lanseloet van Denemerken a Die hexe</i>	77
3.7 Historické pozadí her	79
3.7.1 <i>Esmoreit</i>	80

3.7.2 <i>Lanseloet</i>	81
3.7.3 <i>Gloriant</i>	82
3.8 <i>Abele spelen</i> jako hry	85
3.8.1 Struktura her	85
3.8.2 Hrály se <i>abele spelen</i> ?	86
3.8.3 Režijní a scénické poznámky	88
3.9 Pozdější recepce	92
3.10 Závěr	93

4 Řečnické komory

<i>Eva Brázdová Toufarová</i>	95
4.1 Úvod	95
4.2 Řečnické komory	95
4.2.1 Vznik a vývoj řečnických komor	96
4.2.2 Organizace řečnických komor	97
4.2.3 Činnost řečnických komor	99
4.2.3.1 Zemský klenot v roce 1561	101
4.2.4 Některé významné nizozemské řečnické komory	106
4.3 Literární produkce řečnických komor	107
4.3.1 Lyrika	108
4.3.2 Drama	111
4.4 Nejvýraznější představitelé řečnických komor	113
4.4.1 Anthonis de Roovere	113
4.4.2 Matthijs de Castelein	115
4.4.3 Cornelis van Ghistele	115
4.4.4 Cornelis Everaert	116
4.4.5 Jan Smeken	117
4.4.6 Anna Bijns(ová)	118
4.5 Společenský vliv a význam řečnických komor	119
4.6 Závěr	121

5 Tanec smrti v literatuře a umění Nizozemí

<i>Eva Brázdová Toufarová</i>	123
5.1 Úvod	123
5.2 Černá smrt	123
5.2.1 <i>Memento mori</i>	125
5.2.2 <i>Ars moriendi</i>	125
5.2.3 Proměny ve vnímání smrti	128
5.3 Tanec smrti.....	129
5.3.1 Vznik a označení žánru	129
5.3.2 Předchůdci tance smrti	130
5.3.3 Klasifikace tanců smrti.....	132
5.3.4 Vývoj a vliv	133
5.4 Tanec smrti v nizozemské literatuře	138
5.4.1 Anthonis de Roovere, <i>Vander mollenfeeste</i>	138
5.4.2 Georges Chastellain, <i>Le pas de la mort</i>	140
5.4.3 Jan van den Dale, <i>De Uure vander Doot</i>	141
5.4.4 <i>Het Antwerps Liedboek</i>	141
5.4.5 Thielman Kerver, <i>Die ghetijden van onser lieuer vrouwe[n]</i>	142
5.4.6 Jacques Kruithof, <i>Van der Mollen feeste</i>	144
5.5 Tanec smrti v nizozemském umění.....	145
5.5.1 Výtvarné umění.....	145
5.5.2 Hudba	150
5.5.3 Architektura	154
5.6 Závěr	156

6 *Elckerlijc*

<i>Pim van der Horst</i>	159
6.1 Úvod	159
6.2 Pozadí a kontext díla	161
6.2.1 Lokalizace a datace	161
6.2.2 Kulturně-historický kontext	162
6.3 Analýza díla	164

6.3.1 Forma	164
6.3.2 Postavy.....	166
6.3.3 Děj hry.....	167
6.3.4 Hlavní motivy.....	173
6.4 Historie tisku knihy a její překlady	174
6.5 Historie uvedení a jiná zpracování hry.....	176
7 Miráky a pozice žen ve středověké společnosti	
<i>Markéta Kluková</i>	179
7.1 Úvod	179
7.2 Miráky	180
7.3 Hry na voze.....	180
7.4 Mariánské legendy	181
7.5 Nejznámější miráky, hry na voze a mariánské legendy.....	182
7.5.1 <i>Mariken van Nieumeghen</i>	182
7.5.2 <i>Bliscappen van Maria</i>	183
7.5.3 <i>Beatrijs</i>	185
7.6 Pozice žen ve středověké společnosti	186
7.6.1 Pozice žen ve středověké nizozemské literatuře	188
8 <i>Mariken van Nieumeghen</i>	
<i>Markéta Kluková</i>	193
8.1 Úvod	193
8.2 Kontext díla	194
8.2.1 Lokalizace a datace	194
8.2.2 Kulturně-historický kontext	195
8.3 Analýza díla	196
8.3.1 Forma	196
8.3.2 Postavy.....	197
8.3.3 Děj hry.....	198
8.3.4 Hlavní témata.....	202
8.4 Historie tisku knihy a její překlady	203
8.5 Historie uvedení a jiné adaptace hry	205

9 Latinské školní drama v Nizozemí

<i>Jana Engelbrechtová</i>	207
9.1 Úvod.....	207
9.2 Latina v nizozemském školství.....	208
9.2.1 Devotio moderna.....	208
9.2.2 Humanistické školství	209
9.3 Latinské školské drama a jeho prameny	210
9.3.1 Divadlo ve škole.....	210
9.3.2 Témata divadelních her.....	210
9.3.3 Praxe školních latinských her	212
9.4 Autoři latinských divadelních her	214
9.4.1 Tři generace autorů.....	214
9.4.2 První generace.....	216
9.4.3 Druhá generace	217
9.4.4 Třetí generace.....	220
9.5 Guilielmus Gnaphaeus a jeho <i>Acolastus</i>	222
9.5.1 Gnaphaeův život	222
9.5.2 <i>Acolastus</i>	223
9.6 Georgius Macropedius a jeho <i>Hecastus</i>	225
9.6.1 Macropediův život	225
9.6.2 <i>Hecastus</i>	226
9.7 Vliv nizozemských neolatinských dramát v českých zemích	228

10 Klení a nadávání jako umění

<i>Pim van der Horst</i>	231
10.1 Úvod.....	231
10.2 Nezdvořilý jazyk z pohledu pragmatiky	231
10.3 Klení a nadávání ve středověku a krátce poté	235
10.4 Nadávání a klení ve fraškách řečnických komor.....	237
10.4.1 Frašky řečnických komor.....	237
10.4.2 Nadávání a klení a jejich funkce	238
10.5 Nadávání a klení ve frašce <i>Lichtekojj</i>	241

10.5.1 Shrnutí hry.....	241
10.5.2 Konkrétní projevy nezdvořilého jazyka.....	241
10.5.3 Funkce nezdvořilého jazyka.....	243

11 Vliv divadelních her na další vývoj společnosti

<i>Benjamin Bossaert</i>	245
11.1 Úvod.....	245
11.2 Smyslový středověk – změna ve vnímání středověku.....	246
11.2.1 Středověk byl jiný.....	246
11.2.2 Smyslový středověk.....	248
11.3 Mezi dvorskou a městskou kulturou.....	249
11.3.1 <i>Lanseloet van Denemerken</i>	250
11.3.2 <i>Esmoreit a Gloriant</i>	251
11.3.3 <i>Mariken van Nieumeghen a Elckerlijc</i>	251
11.4 Morálka ve středověkém kontextu	252
11.4.1 Manželská morálka – nerovnost rolí mužů a žen.....	252
11.4.2 Láska – byla vždy vzájemná?	253
11.4.3 Humor.....	255
11.4.4 Výchova a vzdělávání – latinská škola a svobodná umění.....	256
11.4.5 Pracovní morálka – tvrdá práce si zaslouží odměnu	257

12 Středověká nizozemská literatura v didaktice

<i>Benjamin Bossaert</i>	259
12.1 Úvod.....	259
12.2 Mezinárodní obecné předpoklady literární výuky	260
12.2.1 Důraz na zkušenosti s textem.....	260
12.2.2 Sedm akademických strachů a jedno východisko	262
12.3 Výuka středonizozemské literatury.....	264
12.3.1 Model didaktické analýzy Slingse	264
12.3.2 Situace v minulosti.....	265
12.3.3 Postupy a výzvy literární výuky v Nizozemí	266
12.3.4 Výuka oproti vědě – medionederlandistika.....	267
12.3.5 Užitečné didaktické pomůcky.....	268

12.4 Výzvy pro zahraniční nederlandistiku.....	270
12.4.1 Problematika kánonu – výběr děl.....	271
12.4.2 Chronologie.....	272
12.4.3 Originalita oproti překladu a adaptaci.....	273
Shrnutí.....	275
Resumé.....	277
Abstract.....	279
Použitá literatura	281
Rukopisy a prvotisky.....	281
Primární texty.....	281
Citované překlady	284
Sekundární literatura	285
Internetové zdroje	299
Seznam obrázků.....	301
Rejstřík osobních jmen a názvů her.....	307

Úvod

Nizozemská literatura nepatří v českém prostředí k nejnámějším. Nizozemština je však germánským jazykem, kterým v současné době mluví kolem 24 milionů lidí v Nizozemsku a ve vlámské části Belgie. Počátky nizozemské literatury sahají více než tisíc let do minulosti – do konce osmého století. Prvním kompletně zachovaným literárním dílem je *Legenda o svatém Servácovi* trubadúra Henrica van Veldekeho, kterou složil kolem roku 1170 n. l.

Dramatická tvorba je důležitou součástí téměř všech světových literatur a nizozemská literatura v tom není výjimkou. Existují totiž písemné doklady, v nichž se zachovaly světské hry, které patří mezi nejstarší v Evropě, soubor čtyř tzv. *abele spelen*, vážných či ušlechtilých her. Hry vznikly v polovině čtrnáctého století, kolem roku 1345. Jejich první písemný záznam je obsažen v rukopise, který se dnes nachází v belgické Královské knihovně. Tento *Hulthemský rukopis* (z okolí města Bruselu) pochází z let 1405–1408. Rukopis obsahuje mj. i unikátní sbírku 22 divadelních her.

Uvedené *abele spelen* nejsou jedinými dramatickými texty v nizozemské středověké literatuře. Velký počet her vznikl i v prostředí řečnických komor, které byly v Nizozemí založeny dle francouzského vzoru *chambres de rhétorique* (řečnické či básnické komory) ke konci patnáctého století. Nebyly však vždy publikovány v tištěné podobě. Za nejdůležitější hry tohoto období jsou považovány morality *Elckerlijc* (Kdožkolivěk), z období kolem roku 1475, a *Mariken van Nieu-meghen* (Mařenka z Nimwegenu), napsaná jen o něco později, kolem roku 1485. Na samotném konci středověku a začátku nizozemské renesance bylo v nizozemských městech již dost rozvinuto latinské školství. V lůně latinských škol pak vzniklo velké množství latinských adaptací středověkých vážných her a frašek; nejdůležitějšími osobnostmi byli Georgius Macropedius (1475–1558) a Guilielmus Gnaphaeus (1493–1568).

První dvě kapitoly knihy přibližují okolnosti, za nichž nizozemské středověké divadelní hry vznikly. Nejprve je stručně představena historie středověké nizozemské literatury a role divadelních her, poté vývoj dramatické tvorby v nizozemském prostředí. Již zmíněné první v Nizozemí známé světské hry, *abele spelen*, jsou tématem třetí kapitoly.

Čtvrtá kapitola se věnuje řečnickým komorám, které byly klíčové pro nizozemskou literaturu v období přechodu od středověku k renesanci. Pátá kapitola se soustřeďuje na téma tanec smrti, z něhož vyšla hra *Elckerlijc*, téma šesté kapitoly. V patnáctém a šestnáctém století byly známým fenoménem miráky (hry

o zázracích), jimž se věnuje kapitola sedmá. *Mariken van Nieumeghen*, téma osmé kapitoly, je často považována za jednu z takových her.

Pro rozšíření tematiky nizozemských her byly klíčové jejich adaptace v latině. V některých případech, jako u hry *Hecastus* (Každý z nás), se opravdu jedná o adaptaci již známé hry, v tomto případě *Elckerlijc*; jindy byla středověká tematika spíše zpracována a přizpůsobena humanistickým pedagogickým účelům. Devátá kapitola se věnuje právě tomuto tématu. Zvláštním jevem je použití neslušného jazyka ve fraškách, jak je v desáté kapitole ilustrováno na základě frašky *Lichtekoij* (Děvka).

Nizozemské divadelní hry vznikly původně v církevní sféře a v patnáctém a šestnáctém století měly pedagogické účely. Jedenáctá kapitola proto pojednává o vlivu divadelních her na další vývoj společnosti. Následující kapitola se zaměřuje na využití her v moderní didaktice nizozemské literatury.

Knihu sestavil tým olomoucké nederlandistiky pod vedením medievalisty Wilkena Engelbrechta, který také napsal úvodní kapitolu a kapitolu o *Abele Spelen*. Další členka týmu, Eva Brázdová Toufarová, se ujala témat řečnické komory a období konce středověku a rané renesance. Specialistka na neolatinu Jana Engelbrechtová se zabývala neolatinickým divadlem. Markéta Kluková se zaměřila na miráky a na hru *Mariken van Nieumeghen*. Pim van der Horst se věnoval hře *Elckerlijc* a zkoumal jazyk, jímž jsou frašky napsány. Benjamin Bossaert je autorem didakticko-teoretické části knihy. Autorský tým si velmi váží vnitřního grantu IGA, díky němuž se mohl uskutečnit výzkum potřebný pro vydání knihy.

V Olomouci 31. července 2019

Autoři

1 Stručný přehled nizozemské středověké literatury

Wilken Engelbrecht

1.1 Vývoj jazyka a politické pozadí

Mapa 1 – Politická situace v Nizozemí v roce 1477 (Engelbrecht).

1.1.1 Region

První písemné doklady o oblasti, která je víceméně totožná s dnešním Beneluxem (státy Nizozemsko, Belgie a Lucembursko), se objevují relativně pozdě, až v roce

55 před n. l., kdy Julius Caesar obsadil celou Galii, včetně současné Belgie, Lucemburska a jižní části Nizozemska. Do roku 406 n. l., kdy Římané opustili severozápadní Evropu, bylo celé území součástí římské říše. Jen řídce obydlená bažinatá oblast na sever od řeky Rýn zůstala mimo jejich vliv – tam žili Frísové. Od poloviny třetího století se objevili na říšských hranicích germánské Frankové, patrně konglomerát různých kmenů. V roce 297 se tzv. Sálští Frankové usadili v oblasti mezi řekami Rýn a Máza, na začátku pátého století táhli dále do dnešního Brabantska a Henegavska, kde se město Tournai stalo jejich hlavním sídlem. Ripuárští Frankové se usadili na západním břehu Rýna a ovládli oblast mezi Rýnem, Mázou a Ardenami. Z největšího římského města Colonia Agrippina v regionu, dnešní Kolín nad Rýnem, si udělali hlavní město. Jako formální spojenci římského impéria Frankové ve čtvrtém století často bojovali proti jiným „barbarským“ národům, zejména proti Hunům. Po ukončení tzv. stěhování národů Frankové využili mocenského vakua v Galii a pod vedením svého krále Chlodvíka I. založili v roce 486 franskou říši, předchůdkyni dnešní Francie.

V římské době se spíše okrajová oblast současného Nizozemí stala v době franské nadvlády důležitou. Nizozemí bylo nejen „zemí franských praotců“, ale zároveň se řeky Rýn a Máza staly hlavními obchodními a dopravními cestami severozápadní Evropy. Belgická oblast byla pokřesťanštěna již v době Římanů, nizozemskou oblast ovlivnili až pod franským vlivem anglosaští misionáři Willibrord (658–739) a Bonifác (672/5–754). Celé Nizozemí patřilo do karolinské říše. V rámci tohoto impéria Nizozemí získalo na důležitosti, protože si císař Karel vybudoval palác v Cáchách a důležitá církevní centra nechal ustanovit v Tournai, Lutychu, Maastrichtu a Utrechtu. Po rozdělení Karlovy říše v polovině devátého století se Flandry staly součástí pozdější Francie, kdežto ostatní části připadly pozdější Svaté říši římské národa německého. Již v devátém, desátém a jedenáctém století vznikla hrabství a vévodství, která existovala během celého středověku a z nichž se postupně vyvinuly současné nizozemské a belgické provincie. Pro nizozemskou literaturu byla nejdůležitější hrabství Flandry a Holandsko, vévodství Brabantsko a Limbursko.

1.1.2 Období středonizozemštiny

Současná nizozemština se postupně vyvíjela ze západofranského dialektu se silnými frískými a anglosaskými vlivy. Historický vývoj jazyka se obvykle dělí na staronizozemštinu (± 600 n. l. – 1170), středonizozemštinu (1170–1500) a novonizozemštinu (po r. 1500). Ze staronizozemské doby se nám zachovalo poměrně

velké množství textových fragmentů¹. Mezi nimi jsou i fragmenty církevní hry *Ordo Stellae* (Hra o hvězdě), kterou okopíroval jistý jáhen Samuel v roce 1130 pro šlechtický ženský klášter Munsterbilzen. Hra pochází pravděpodobně z konce jedenáctého století a stručně popisuje život malého Ježíše od oznámení jeho narození pastýřům betlémskou hvězdou (proto název *Ordo Stellae*) přes příchod tří králů, zavraždění betlémských nemluvnátek a útěk svaté rodiny do Egypta až po návrat Ježíše s rodinou z Egypta.

První víceméně kompletně zachované literární dílo v nizozemštině je *Legende van Sunte Servaes* (Legenda o sv. Servácovi) trubadúra Henrica van Veldekeho (před 1150 – po 1184). Jedná se o adaptaci latinského příběhu o Servácovi (†384), legendárním prvním biskupovi Maastrichtu, kterou Veldeke psal kolem roku 1170 (Van Oostrom 2006: 148–170). Tento rok se proto považuje za začátek střední nizozemštiny a opravdu nizozemské literatury. Van Veldeke žil v době křížových výprav, v kterých se Nizozemci osvědčili jako námořníci, dopravci a jako inženýři při obléhání různých islámských měst. Mnozí nižší nizozemští šlechtici získali zkušenosti a majetek ve Svaté zemi, v roce 1204 se stal vlámský hrabě Balduin IX. (1172–1206) dokonce prvním císařem tzv. Latinského císařství v Cařihradu.

Na začátku třináctého století přikázal francouzský král Filip II. August (1165–1223) přijetí francouzštiny jako úředního jazyka francouzského království místo dosavadní latiny. Tento akt vyvolal ve vlámském hrabství u velkých měst tendenci začít rovněž používat místní jazyk jako úřední komunikační prostředek. Jednalo se ovšem o vlámskou verzi nizozemštiny a nikoli o francouzštinu. První zachované úřední spisy v nizozemštině jsou z vlámského hlavního města Gentu a okolí – v roce 1236 nechalo gentské leprosárium (špitál pro malomocné) přeložit do nizozemštiny latinsky psaná práva a povinnosti nemocných, z roku 1249 pochází první dochovaný originální nizozemský dokument, tzv. *Schepenbrief van Boecheoute*, kupní smlouva, která byla sestavena radními městečka Boecheoute poblíž Gentu (Van Oostrom 2006: 226). Do konce třináctého století přijala hrabství Flandry, Holandsko a Zélandsko, vévodství Brabant a biskupské knížectví Utrecht nizozemštinu jako úřední jazyk. Právě tyto části nizozemské jazykové oblasti položily základy pro současnou spisovnou nizozemštinu.

¹ Téměř všechny fragmenty jsou vydány v *Corpus Gysseling*, (ed.) Maurits Gysseling, *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1977–1987. Díly 1–9 obsahují neliterární texty, ostatní literární texty. Výsledky jsou přístupné i on-line na URL <http://gysseling.corpus.taalbanknederlands.inl.nl/gysseling/page/search>.

Za největšího nizozemského středověkého spisovatele je většinou považován Jacob van Maerlant (kolem 1235 – po roce 1290). Tento velmi aktivní a všestranný spisovatel získal u svých současníků přezdívku *Die vader der dietschen dichter algader* – otec všech nizozemských básníků (Van Oostrom 2006: 544)². Maerlant definoval ve svém spisu *Sinte Franciscus Leven* (Život sv. Františka) tehdejší varianty vlastního jazyka jako *Duuts*, *Dietsch*, *Brabants*, *Vlaemsch*, *Zeeus* (*Sinte Franciscus Leven*, verš 133), dnes bychom řekli saský dialekt, holandský dialekt, brabantský dialekt, vlámský dialekt a zélandský dialekt. Dělení dokonce odpovídá víceméně současné situaci. Z jeho postřehu je rovněž jasné, že považoval tyto dialekty za navzájem srozumitelné varianty jednoho a téhož jazyka (Van der Wal & Van Bree 1992: 122).

Ke konci čtrnáctého století místní vyšší šlechtické rody postupně vymřely. V roce 1384 se burgundský vévoda Filip Smělý (1342–1404) oženil s Markétou z Male, dědičkou posledního vlámského hraběte. Tak získal i francouzsky mluvící hrabství Artois a nizozemsky mluvící panství Mechelen. Jejich vnuk Filip III. Dobrý (1396–1467) pak koupil v roce 1429 hrabství Namur, o rok později zdědil vévodství Brabant a Limburk, v roce 1433 hrabství Holandsko se Zélandskem a Henegavskem a v roce 1451 nakonec ještě lucemburské vévodství. Tak se dostaly dvě třetiny Nizozemí do rukou burgundských vévodů. Tehdy měly všechny kraje, dokonce často i jednotlivá města a menší panství, vlastní platidla, měřidla a zákony, což značně ztěžovalo efektivní spravování rozsáhlých nizozemských panství. Filip Dobrý proto v letech 1433 a 1434 sjednotil všechny mince v nizozemských panstvích a zavedl jednotnou měnu. Navíc v roce 1464 ještě ustanovil tzv. *Velkou radu Nizozemí* a *Generální stavy Nizozemí* jako rovnocenné partnery, aby mohl praktické problémy týkající se všech krajů řešit najednou se zástupci těchto krajů. Úřední funkce se postupně přestaly přidělovat šlechticům, nýbrž studovaným a vyškoleným měšťanům. Zvláště zasloužilí úředníci pak byli povýšeni do šlechtického stavu. Tak se burgundské Nizozemí stalo prakticky prvním moderním státem na základě kodifikovaného práva a sjednocené měny.

Jednotný burgundský systém rovněž vyvíjel tlak na sjednocení různých dialektů, které k sobě z hlediska pravopisu a gramatiky stále více konvergovaly. Určitou roli v tom hrály řečnické komory, spolky, v kterých se měšťané cvičili v rétorice – odtud nizozemský pojem *rederijkerskamer* – *z kamer van rethorike*, tj. komora rétoriky. Takové spolky již existovaly dříve jako *puys* ve Francii, ale nyní vznikly i v Nizozemí. Patrně nejstarší z nich byly komory *De Violieren* (Fialky) v Antverpách (kolem roku 1400) a *De Heleghe Gheest* (Svatý Duch) v Bruggách

² Tak ho pojmenoval spisovatel Jan van Boendale v roce 1330 (Engelbrecht a kol. 2015: 42).

z roku 1428. Postupně vzniklo v celém Nizozemí 284 takových řečnických komor, v některých větších městech, jako např. v Antverpách, jich bylo i více.

Postupné budování politické entity Nizozemí vyústilo v roce 1477 v takzvané *Velké privilegium*. Když padl Karel Smělý (1433–1477), syn Filipa Dobrého, v bitvě u Nancy, vymřel s ním po meči i burgundský rod. Dle středověkých pravidel mohl lenní pán v takovém případě ustanovit nového místního vazala, nebo případnou dceru dědičku oddat s jím vybraným manželem. Problém byl, že burgundská panství patřila do dvou různých říší – francouzskému království a německému císařství. Francouzský král sice okamžitě obsadil samotné Burgundsko, přesto se ukázala funkčnost burgundského systému. Nizozemští zástupci se obrátili na Karlovu dceru Marii Burgundskou (1457–1482) a slíbili jí podporu výměnou za uznání určitých privilegií. Marie Burgundská slíbila mj. užívání nizozemštiny jako úředního jazyka ve všech nizozemsky mluvících krajích a pevné zastoupení jednotlivých krajů v Generálních stavech dle počtu obyvatel. Dále musel být kancléř Velké rady Nizozemec se znalostí všech tří důležitých jazyků – francouzštiny, nizozemštiny a latiny, obyvatelé jednotlivých krajů směli být souzeni jen ve vlastním jazyce a soudem vlastního kraje apod. Zkrátka, Nizozemci si vymohli pravidla, která jsou v podstatě totožná se současnými zákony Evropské unie. Velké privilegium se dá proto považovat za další velký mezník ve vývoji nizozemského jazyka a kultury.

Marie se s povolením Generálních stavů v roce 1477 provdala za rakouského arcivévodu Maxmiliána I. Habsburka (1459–1519), který se stal v roce 1486 římskoněmeckým králem a v roce 1493 i císařem. Naneštěstí v roce 1482 zemřela po pádu z koně během lovu. Systém ale vydržel. Když jejich vnuk Karel V. (1500–1558) nastoupil jako mladík v roce 1515 na trůn všech nizozemských držav, nastala poslední fáze sjednocení nizozemských krajů. Karel dobyl do roku 1543 i zbylé kraje s výjimkou Lutyšského biskupského knížectví a vytvořil v roce 1549 tzv. Burgundský kraj. V *pragmatické sankci* se snažil dokonce o vytvoření jednotného státu – určil, že nizozemské kraje musí zůstat po věky věků spolu, že budou dědičné po meči i po přeslici.

Vláda Karla V. tvoří pro Nizozemí hranici mezi středověkem a renesancí. Právě on vytvořil Nizozemí jako politickou entitu. Fakt, že například nizozemsky mluvící oblasti jako hrabství Východní Frísko, Bentheim, Lingen a spojené vévodství Jülich-Kleve-Berg zůstaly mimo Karlovu konstrukci Burgundského kraje, byl nakonec rozhodující pro osud těchto panství mimo Nizozemí a jejich budoucnost v Německu. Naopak výslovné přání císaře, aby syn Filip II. (1527–1598) dědil nejen španělské državy, ale i staré burgundské državy v Nizozemí, které tím i fakticky byly postaveny mimo Svatou říši římskou německého národa, určilo nakonec samostatnou cestu nizozemských panství v evropských dějinách.

1.1.3 Počátky novodobé nizozemštiny

Velký vliv na sjednocení nizozemských dialektů a vznik moderní nizozemštiny měl vynález knihtisku. Zajímavá je nizozemská legenda hovořící o tom, že knihtisk vynalezl vlastně Holanďan Laurens Janszoon Coster (kolem 1330 – kolem 1440) a že služebník jeho pravnuka Gerrita Thomase, jistý Johannes Faustus (!), ukradl o Vánocích 1441 písmena a přes Amsterdam a Kolín nad Rýnem je odnesl do Mohuče, kde se dostaly do rukou Gutenberga³. Tato legenda se objevila již v roce 1499 v *Kölner Chronik* (Kolínská kronika) a své zastánce měla až hluboko do dvacátého století. Každopádně knihtisk v Nizozemí rychle zdomácněl. První tištěný nizozemsky psaný text byla takzvaná *Delftská bible* z roku 1477, kompletní překlad Starého zákona. Knih tisk a poměrně velké množství knih v nizozemštině, zejména od začátku šestnáctého století, kdy se brabantský přístav Antverpy brzy vyvinul v nejdůležitější knižní tržiště severozápadní Evropy, rozpoutaly diskusi o pravopisu a gramatice nizozemštiny (Van der Wal & Van Bree 1992: 184–199).

Další vývoj jazyka a literatury byl určen spíše politickými událostmi. I když se hluboce věřící katolík císař Karel V. cíleně snažil protestantismus v Nizozemí potlačit, zejména jeho místodržitelka, Karlova sestra Marie Uherská (1505–1558) protiprotestantské dekry sice vyhlásila, ale nenaléhala na jejich striktní dodržování. Mnozí Nizozemci již tehdy odešli do exilu v Anglii, do východofríského Emdenu a do Německa, ale vcelku obyvatelstvo sneslo císařovu politiku. To se záhy změnilo, když v roce 1556 nastoupil na trůn Filip II. Kde otec spoléhal zejména na spolupráci s místní šlechtou a svěřil nejvyšší pozice do jejich rukou, Filip obklopil svou místodržitelku, nevlastní sestru Markétu Parmskou (1522–1586) převážně pomocníky z Francie a Španělska. Dobře míněné, ale špatně vysvětlené a pochopené nové uspořádání nizozemských církevních provincií, odmítnutí úlevy na daních po uzavření míru s Francií v roce 1559 a přísné dodržování protiprotestantských dekretů navzdory varování místních správců způsobily rostoucí napětí mezi obyvatelstvem a králem.

Napětí vyústilo nejprve ve vlnu systematického ničení katolických církevních památek a kostelů. Protože akce začala 10. srpna 1566 v západovlámském Steenvoorde, táhla se jako bouřka přes celé Nizozemí a skončila v říjnu 1566 v severovýchodním Groningenu, Nizozemci jí říkají *Beeldenstorm*, obrazoborecká bouře. Král reagoval sesazením všech místních guvernérů. Povolal španělského generála Fernanda Álvareze de Toledo (1507–1582), vévodu z Alby, do Nizozemí, aby obnovil pořádek. Vévoda z Alby slíbil potrestání všech viníků do půl roku a ustanovil v září 1567 *Raad van Beroerten* (Radu nepokojů). Během sedmileté

³ Příběh popsal Hadrianus Junius v *Batavia*, s. I. (=Leiden), Ex officina Plantiniana 1588: 255–257.

existence rada vyslovila 1073 rozsudků smrti a vyhnala kolem 11 130 lidí. Proto získala lidovou přezdívku *Bloedraad* (Krvavá rada). Proti krutým metodám protestovali i nejvyšší, věrně katoličtí guvernéri a místodržitelka Markéta Parmská na protest odstoupila. Když vévoda z Alby nechal protiprávně zatknout guvernéra Flander a Artois Lamorala I. hraběte z Egmontu (1522–1568) a nizozemského admirála a guvernéra Gelderlandu Filipa II. de Montmorency hraběte z Horne (1524–1568), a dokonce je nechal popravit, ač byli oba věrní katolíci, vypuklo povstání. Třetí nejvyšší místní šlechtic princ Vilém Oranžský (1533–1584), který včasným odchodem na své německé panství v Dillenburgu unikl plánované popravě, se ujal vedení povstání.

Přes různé pokusy o smíření se povstání postupně vyvíjelo v regulérní válku, která se nakonec táhla osmdesát let do roku 1648. V roce 1581 Generální stavy coby nejvyšší politický orgán Nizozemí oficiálně konstatovaly v *Placcaet van Verlattinghe* (Vyhlášení opuštění), že král Filip svým chováním „opustil národ“ a proto ho Generální stavy musejí sesadit. Zároveň svěřily vrchní moc princí oranžskému jako místodržiteli do té doby, než najdou nového zeměpána. Protože se to nepodařilo, po zavraždění Viléma Oranžského (1584) a následném zmatku Generální stavy vyhlásily v roce 1588 Republiku spojených provincií.

Generální stavy ustanovily v roce 1582 nizozemštinu jako jednací jazyk. Bylo to sice jen potvrzením toho, co v praxi již fungovalo, zároveň to však bylo také jasné potvrzení statusu jazyka. Ustanovením nového státu vznikl i problém jeho identity, nemohl totiž navázat na posloupnost různých panovníků od středověkých hrabat až k habsburským králům. Nový stát navázal na batávský mýtus. Humanista Cornelius Aurelius (kolem 1490–1531) sestavil po znovuobjevení (1455) spisu *Germania* římského historika Tacita traktát *Defensorium gloriae Batavinae* (Obrana slavné Batávie, 1509), na který navázal právník Hugo Grotius (1583–1645), jenž na příkaz Generálních stavů napsal *Tractaet vande oudheyt vande Batavische nu Hollandsche republieque* (Traktát o historii Batávské, nyní Holandské republiky, 1610), který rovněž vydal jako *De antiquitate reipublicae Batavae* v tehdejší mezinárodní jazyce, v latině.

V sedmnáctém století intelektuální elita nové republiky cílevědomě vytvořila jednotný jazyk. Politik Pieter Cornelisz Hooft (1581–1647) navázal svými *Nederlandsche Histoorien* (Nizozemské dějiny, 1642–1647, 27 děl) na práci Grotia. S básníkem Joostem van den Vondelem (1587–1679), generálním guvernérem Nizozemské Indie Laureensem Reaelem (1583–1637) a jinými přáteli vedl v dvacátých letech sedmnáctého století jazykové debaty, jejichž výsledky jsou zaznamenány ve *Waernemingen op de Hollandsche tael* (Postřehy z nizozemského jazyka, 1638). Ve stejné době vyšel v roce 1637 i kompletní překlad Bible, který byl sestaven na příkaz protestantské církve a financován a autorizován Generálními

stavy – proto dostal název *Statenbijbel* (Státní bible). Ve všech případech se jednalo o pokus o vytvoření průřezu hlavních nizozemských dialektů, který by měl být vzorem spisovného jazyka. Protože se tyto snahy konaly v nizozemské republice a jižní část Nizozemí, nadále součást španělského impéria, se debat nemohla účastnit, začaly se postupně severní a jižní část Nizozemí rozcházet. Jazyk používaný v severní části nizozemského regionu se stal normotvorným. Tato situace skončila prakticky až v druhé polovině dvacátého století postupnou federalizací Belgie.

Obr. 1 – *Henric van Veldeke* v Codexu Manesse, fol. 301.

Nalezneme zde i podobiznu Veldekeho (obr. 1). Samozřejmě není jeho přesným portrétem, ale zajímavé je, že autor mu připisuje šlechtický erb a zobrazuje ho jako melancholického básníka, který zpívá ptákům.

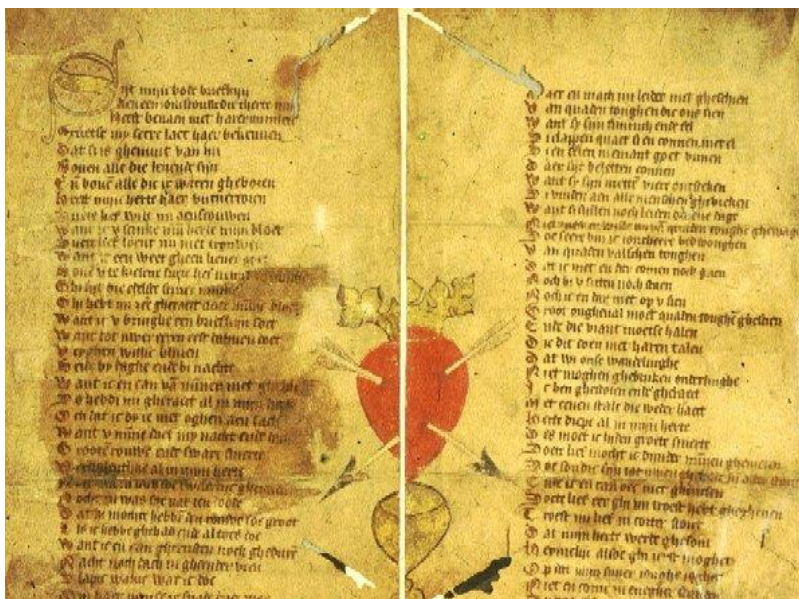
Známým trubadúrem byl vedle Veldekeho i brabantský vévoda Jan I. (1252/4–1294), od něhož se zachovala sbírka milostných básní v nizozemštině a ve francouzštině (Van Oostrom 2006: 208–210). Tento zdatný vojevůdce a politik prý po bitvě u Woeringenu (5. června 1288), kde zvítězil nad německým císařem Jindřichem III. a kolínským arcibiskupem, vylezl na hromadu pivních sudů, promluvil k vojákům a nařídil velkou oslavu. Jako *Jan Primus* či *Gambrinus* je pak známý jako „pivní král“. I jeho podobizna se zachovala v již zmíněném rukopisu, kde je zobrazen v okamžiku, kdy zrovna zranil protivníka během bitvy u Woeringenu.

Milostné básně byly oblíbené, a tak občas žily svůj „druhý život“ v osobní milostné korespondenci. V nizozemské oblasti se zachovalo jen pár takových příkladů, z nichž je vyobrazený dopis, který se nyní nachází v Leidenu, nejznámější. Pochází z období kolem roku 1400 – pisatel, zamilovaný šlechtic, dopis ještě ozdobil proboděným srdcem (obr. 2).

1.2 Dvorská láska

1.2.1 Trubadúři a milostná poezie

Již zmíněný Henric van Veldeke byl trubadúrem. Trubadúr či v němčině *Minnesänger* (pěvec lásky) zpíval hlavně o vznešené lásce k šlechtické dámě. Od Veldekeho se zachovalo kolem třiceti milostných básní, z kterých nejdůležitější jsou v tzv. *Codex Manesse*, krásném ilustrovaném rukopisu z období kolem roku 1300, který patřil mj. zimnímu králi Fridrichovi Falckému a je od roku 1888 v heidelberské *Bibliotheca Palatina*. Luxusně provedený rukopis poskytuje i „portréty“ jednotlivých básníků.

Obr. 2 – *Milostný dopis*, UB Leiden, Ltk 216, fragmenty.

V nizozemské oblasti bývali trubadúři spíše *minstrelové*. Nizozemské slovo *minstreel* je odvozeno od *minister*, tj. služebník, a označuje básníka, jenž měl na šlechtickém dvoře pevnou funkci, kterou lze srovnat s moderním tiskovým mluvčím. Většinou tvořili příležitostnou poezii, která se často nezachovala. Víme tak o minstrelovi Martinovi Fabriovi, jenž pracoval kolem roku 1400 na dvoře holandského hraběte Albrechta Bavorského (1336–1404) (Van Oostrom 2013: 383–385). Z Holandska je známý i jiný typ básníka, takzvaný *sprookspreker* či vypravěč pohádek. Na rozdíl od minstrele neměl pevné zaměstnání u dvora, vyprávěl poučné příběhy ve verších. Nejznámější z nich byl pravděpodobně Willem z Hildegaersbercha (kolem 1350–1408/9) z vesničky Hillegersberg u Rotterdamu. V letech 1383–1403 byl pravidelným hostem na holandském dvoře v Haagu. Jeho poezie byla tak oblíbená, že holandský hrabě Vilém V. nechal po básnickově smrti sestavit knihu jeho básní. Známe od něj zhruba 120 básní ve dvou rukopisech (Van Oostrom 2013: 413).

Nizozemská milostná poezie se zachovala zejména z pozdního středověku. Jeden autor, písař holandských hrabat Dirc Potter (±1370–1428), složil jedinou imitaci Ovidiova *Ars amatoria*, kterou známe z Nizozemí. Jeho *Der minnen loep* (Běh lásky) z roku 1411/2 je ve čtyřech knihách (11 112 veršů) zpracovaná nauka lásky. Potter dělí lásku na čtyři typy – hloupá láska, čistá láska, nedovolená láska a dovolená láska. Poslední je láskou manželskou. Zajímavý je velmi protiitalský postoj – italské ženy jsou krásné a vzdělané, italští muži naopak líní, homosexuální a protivní tvorové – a poměrně kritický postoj vůči řeholnímu stavu – Pán Bůh

stvořil člověka jako muže a ženu, přikázal jim, aby se milovali a rozmnožovali. Spis se zachoval ve dvou rukopisech, z nichž ten leidenský je bohatě ilustrován (Engelbrecht 2019).

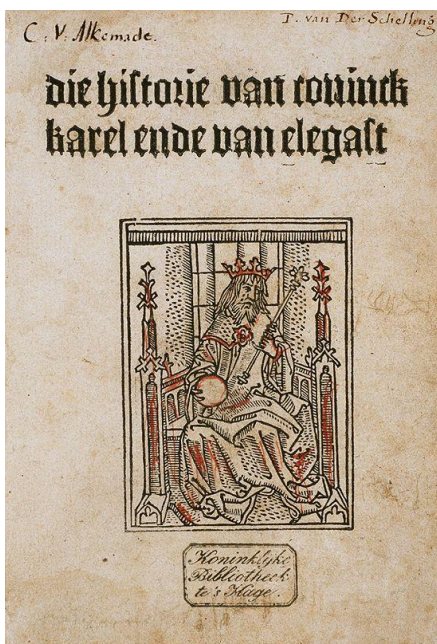
1.2.2 Rytířské romány

Ve dvorském světě se odehrávaly i rytířské romány, většinou psané v epické formě. Žánr se vyvíjel kolem poloviny dvanáctého století ve Francii. Nejstarší známý básník tohoto žánru Chrétien de Troyes (kolem 1130 – kolem 1190) je nicméně již spojen s nizozemskou oblastí, neboť ve svém posledním známém románu, *Perceval ou le Conte du Graal* (Parsifal či Příběh Grálu, ± 1180), vyjadřuje, že je ve službách Filipa I. Alsaského, hraběte z Flander (1143–1191), zakladatele dosud existujícího mohutného hradu Gravensteen v Gentu. Filip byl také hrabětem, jenž zavedl známého černého lva na zlatém poli jako erb Flander. Většina z několika desítek rytířských románů v nizozemštině je adaptací nějakého francouzského originálu.

Nejstarší nizozemské rytířské romány jsou známé z údolí Mázy, tedy z kraje, odkud pocházel i Henric van Veldeke. Jsou to například *Treverský Floyris* (vlastní titul *Floyris en Blantsefluor*), kolem 1170/5 napsaná limburská adaptace francouzského románu *Floire et Blanceflor*, který vznikl asi o deset let dříve v Akvitánii⁴. Další je *Aiol en Mirabel*, rovněž adaptace z francouzštiny (± 1200). Hlavní rozmach rytířských románů nastal teprve ve třináctém století, kdy se vlámská nižší šlechta začala zajímat o literaturu. Ve stejné době začal i rozkvět prvních měst. Nizozemské středověké romány patří většinou k franckým románům, v kterých je Karel Veliký hlavní postavou, ke keltským románům s tematikou Artušova dvora, orientálním románům a antickým románům (Hermans 2009: 14–20).

Nejznámějším zachovaným franckým románem je *Karel ende Elegast*, román o zhruba 1400 verších, který vznikl kolem roku 1270 v Brabantsku. Legenda o velkém císaři, který šel na noční loupežnou výpravu, se objevuje poprvé v kronice Alberika des Troifontaines (kolem 1240), ve které se praví „*ut in cantilena dicitur ad istam conspirationem cognoscendam Karolus Magnus monitu angeli ivit de nocte furari*“ (jak se praví v písni, po varování anděla Karel Veliký šel v noci krást, aby odhalil spiknutí – Van Oostrom 2006: 234–235).

⁴ Limburská verze je nejstarší známá adaptace v jiném jazyku.

Obr. 3 – Titulní strana nejstaršího tisku *Karel ende Elegast*, Haag, KB, 169 G 63.

Nizozemský text je jediný vcelku zachovalý středověký nizozemský francký román. Ze středověku máme jen fragmenty, samotný text je zachován v dolnoněmeckém překladu a v nizozemštině v nejstarším tisku kolem roku 1500 (obr. 3).

Velmi zajímavým prvkem nizozemských franckých románů je otevřená nebo skrytá kritika císaře – například ve zmíněné legendě *Karel ende Elegast* císař dostává od anděla pokyn, aby šel krást. Na cestě přemýšlí, jak se asi daří rytíři Elegastovi, kterého kvůli nějaké malichernosti vyhnal ze dvora. Samozřejmě Elegasta potkává, poté s ním jede na loupežnou výpravu. Císař není zvyklý krást a projevuje se neobyčejně nešikovně.

Díky Elegastovi je pak odhaleno spiknutí Karlova švagra Eggerika z Eggermonde. Další den se koná tzv. boží soud – souboj Elegasta s Eggerikem. Elegast vyhrává, Eggeric je zabit. Elegast je omilostněn a získává Eggerikovu manželku a majetek (Van Oostrom 2006: 243–246).

Typickým prvkem francouzských románů byla dvorská tematika. Taková tematika se objevila nejvíce v tzv. keltských románech, které se odehrávaly na Artušově dvoře. Zmiňovaný román *Perceval ou le Conte du Graal* Chrétiena de Troyes již do této skupiny patří. Král Artuš a rytíři kulatého stolu byli v Nizozemí oblíbenou látkou. Nejznámějším hrdinou byl Lancelot. Ve Francii vznikl ve třináctém století velký prozaický cyklus *Lancelot-en-prose* v pěti knihách. Část nizozemské adaptace se zachovala v tzv. *Lancelotovské kompilaci* v rukopisu z let 1320 až 1325, který se nyní nachází v nizozemské Královské knihovně. Kompilace s více než 87 000 verši pravděpodobně sestavil Lodewijk van Velthem (± 1260/72 – po 1315), duchovní v městečku Velthem u brabantského hlavního města Lovaně. Vlastní nizozemskou produkci v duchu artušovských románů byl *Roman van Walewein* (Román Gawaina) autorů Penninca a Pietra Vostaerta. Román psali kolem roku 1250, zachovaný rukopis je o sto let mladší. V románu jsou rytíři na Artušově dvoře, když najednou přiletí vzduchem krásná šachovnice. Král Artuš ji chce mít, nikdo z rytířů se nejprve neodvází. Nakonec se pro ni vypraví Walewein. Po mnoha

dobrodružství se Walewein vrací na Artušův dvůr s šachovnicí i krásnou Ysabelou, kterou potkal na cestě (Van Oostrom 2006: 262–269).

Nejstarší nizozemský román *Treverský Florys* patří mezi orientální romány, kde hraje hlavní roli láska (Van Oostrom 2006: 175–176). Nejznámější z nich byla zhruba o sto let mladší adaptace, kterou kolem roku 1260 vytvořil v necelých 4000 verších pisar vlámského hraběte Diederik van Assenede (\pm 1230–1293) pro „ty, kteří neovládají francouzštinu“. Patrně neznal limburskou verzi, takže vznikla nová adaptace. Na dvoře muslimského španělského krále rodí stejného dne muslimská královna i zajatá francouzská šlechtična. Královna má syna Florise, francouzská šlechtična holčičku Blancefloer. Floris a Blancefloer vyrůstají spolu a jejich nevinné dětské přátelství se nakonec mění v lásku. Král prodá dívku potulnému obchodníkovi s otroky a Florisovi řekne, že zemřela. Když se Floris pokusí o sebevraždu, rodiče mu řeknou pravdu, a tak se vydává svou lásku hledat. Nakonec ji najde v Babylonu, v harému tamějšího emíra. Ten má ve zvyku vybrat si každý rok novou manželku, tu předchozí ale nechává zabít. Na řadě je právě překrásná Blancefloer. Florisovi se podaří setkat se strážcem věže, ve které jsou ženy uvězněné. Zvítězí nad ním v několika partiích šachu, strážce prohraje veškeré peníze, ale Floris mu je vrátí. Za to si může tajně odvést Blancefloer. Když jsou milenci šťastně zase spolu, emír je v ložnici překvapí. Chce je zabít, ale když zjistí, jak moc se milují, daruje jim svobodu. Během svatby přijde zpráva o úmrtí Florisova otce. Floris se spolu s Blancefloer vrací do Španělska a nechává sebe a své poddané pokřtít. Jejich dcerou je Berta s velkým nohama, matka Karla Velikého (Van Oostrom 2006: 225).

K orientálním románům se řadí i cykly o křížových výpravách. Protože se jich jak Vlámové, tak Holanďané a Frísové aktivně zúčastňovali, byla podobná témata oblíbená. Většinou se zachovaly jen fragmenty, ale od brabantského faráře Heina van Akena (\pm 1250–1325/30) máme i několik románů, z nichž *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* (Román o Jindřichovi a Markétě z Limburku, 1291–1318) ve dvanácti knihách o celkem více než 23 000 verších je nejdůležitější. Román vypráví o dvou dětech vévody z Limburku, jejichž příběh se odehrává v téměř celém Středomoří. Šestnáctiletá Markéta zbloudí během lovu v lese a dostává se do Atén, kde se do ní zamiluje hrabě Echites. Její bratr Jindřich ji jde hledat. Po mnohaletém dobrodružství se Markéta v poslední knize vdává za Echitesa a její bratr se ožení s císařovnou Konstantinopolu (Van Oostrom 2006: 295–300).

Nejstarší román, který původně vznikl v nizozemském prostředí (ač byl dokončen v Durynsku), *Eneide* Henrica van Veldekeho patří do poslední skupiny románů s antickými tématy. Kromě Aenease, jehož potomci zakládali Řím, byl hlavní postavou podobných románů Alexandr Veliký. Část románů se věnovala

z latiny přeloženým dějinám trojské války. Příklady jsou *Alexanders Geesten* (Činy Alexandra Velikého) Jacoba van Maerlanta (± 1235 – po roce 1290) a trojská trilogie *Tprieel van Troyen* (Trojská zahrada), *Tparlement van Troyen* (Trojský pohovor) a *Den sevenden strijt* (Sedmý boj), kterou brabantický básník Segher Diengotgaf sestavil kolem roku 1240 na základě francouzského *Roman de la Rose*. V *Tprieel van Troyen* Diengotgaf představuje tři vznešené dámy – Helenu, Polyxenu a Andromaché – a jejich nápadníky. Román využívá k představení konceptu dvorské lásky jako platonické lásky k vdané ženě ze šlechtické vrstvy.

1.3 Zvířecí eposy

Antropomorfní ztvárňování zvířat má v evropské literatuře starou tradici. Prvním zástupcem žánru byl pravděpodobně Ezop (šesté století před n. l.), dle řeckého historika Hésioda propuštěný otrok z ostrova Samos. V jeho bajkách zvířata přebírají lidské vlastnosti. Středověké verze většinou vycházejí z latinské parafráze římského básníka Aviana (kolem roku 400 n. l.). Tyto bajky byly součástí školní látky. Nejstarší nizozemská verze je *Esopet*, kterou dle Jacoba van Maerlanta sestavili dva dále neznámí básníci Calfstaf a Noydekin. Jediný zachovalý rukopis, nyní v Leidenu, pochází z druhé poloviny třináctého století.

Mezi jarem 1148 a srpnem 1149 psal dále neznámý vlámský mnich Nivardus latinský zvířecí epos *Ysengrimus* o 6500 verších. Satirický epos líčí boj mezi vlkem Ysengrimusem (jméno znamená „železný úsměv“) a lišákem Renardusem (francouzské slovo *renard* znamená „liška“). V prvním příběhu vyhraje Ysengrimus, v dalších již Renardus. V dramatickém závěru je Ysengrimus zabit 66 prasaty. Epos pak byl předlohou pro různé verze v jiných národních jazycích. Francouzský *Roman de Renart* (± 1160) přepracoval kolem roku 1250 jistý Willem „die Madoce maecte“ (Vilém, jenž napsal *Madoc*) a nazval jej *Van den Vos Reynaerde*. Dle komentáře autora bylo toto dílo určeno těm, kteří neumějí francouzsky. Nizozemská verze o 3649 párově rýmovaných verších je považována za vrchol středověké nizozemské poezie a vyjadřuje zároveň kritiku nastupujícího měšťanstva vůči šlechtě a duchovenstvu. Reynaert, který je líčen jako loupeživý rytíř, se musí obhajovat před králem. Protože tuší tvrdý trest, nechce se ke dvoru dostavit a chytře všechny královny posly přelstí. Nakonec před krále předstoupí, oklame však i jej, což král zjistí až ve chvíli, kdy je Reynaert již mimo jeho dosah (Van Oostrom 2006: 464–485).

1.4 Duchovní literatura

1.4.1 Legendy

Nejen v češtině, ale i v nizozemštině patří k nejstarším žánrům legendy. Zmínili jsme již *Legende van Sunte Servaes* Henrica van Veldekeho. Často se jedná o nizozemskou parafrázi latinského originálu. Kolem roku 1250 sepsal jistý duchovní ve zhruba 5000 verších první nizozemsky psaný příběh života Ježíše Krista – *Vanden levone ons heren* (O životě našeho Pána). Na základě apokryfního Nikodémova evangelia barvitě popisuje, jak Ježíš po smrti osvobozuje duše odsouzené do pekla. Kristus je zobrazen jako všemocný hrdina a legenda má určité rysy rytířského románu.

Ze stejné doby je legenda *Leven van Sente Lutgart* (Život sv. Luitgardy), kterou sepsal v letech 1263–1270 Vilém z Affligemu (kolem 1220–1297), převor brabantského kláštera Affligem, dle latinského textu Tomáše z Cantimpré (Van Oostrom 2006: 458). Nejdůležitější sbírkou legend o svatých byla *Legenda aurea* (Zlatá legenda) Jakuba de Voragine (1228/9–1298). Oblíbená sbírka byla brzy přeložena do mnoha jazyků, nizozemský překlad *Gulden legende* z roku 1357 je z pera kartuziánského mnicha Petra Naghele (†1395).

Obr. 4 – Svatý Brendan potkává zatracené duše, UB Heidelberg, sign. Cod. Pal. Germ. 60, fol. 161r.

Nejzajímavější legendou je *Reis van Sint Brandaen* (Putování sv. Brendana) z třináctého století. Skutečný sv. Brendan z Clonfertu (± 484–577) byl jedním z tzv. dvanácti apoštolů Irsku. Tam, ale i ve Skotsku a Walesu, založil několik klášterů. Mnoho jeho cest se stalo předlohou legendy *Navigatio sancti Brendani abbatis* (Putování opata sv. Brendana) z desátého století. Zázračné cestopisy byly jako tzv. *immrama* (doslova „veslování kolem“) zvláštním irským literárním žánrem (Van Oostrom 2006: 185–194).

Brendan v knihovně pročítá knihu plnou neuvěřitelných zázraků. Rozzlobený opat hodí knihu plnou nesmyslů do ohně a autora prokleje. Od anděla pak Brendan dostává příkaz, aby se v otevřené lodičce vydal na cestu a napsal, co na cestě uvidí.

Po devíti letech se vrací – jeho kniha je podobná té, která byla spálena. Po návratu Brendan vyznává své hříchy a krátce poté umírá jako svatý muž. Soudobá středověká nizozemská verze se zachovala ve dvou rukopisech, které patří

k nejdůležitějším (*Comburský rukopis*, ± 1400, a *Hulthemský rukopis*, ± 1410 – viz § 1.9). Text pochází pravděpodobně ze ztracené porýnské verze z druhé poloviny dvanáctého století.

1.4.2 Mystika

Mystika je nerozlučitelně spojena s náboženstvím. Středověká kultura byla reli-
giózní, ve světě, ve kterém lidé rozuměli přírodním jevům daleko méně než sou-
časný člověk, se zdánlivě nevysvětlitelné úkazy často považovaly za Boží zázraky.
Mystika jako taková není typicky nizozemská, ale v Nizozemí, v oblasti neustále
ohrožené mořem, byla mystika zvláště silně zastoupena, a to zejména od
jedenáctého století. Lze ji rozdělit na mystiku mužskou a ženskou. V církvi, kterou
ovládali muži a ve které byli všemi duchovními autoritami rovněž muži, byla ženská
mystika podezřelá. Ve většině zemí byly mystičky považovány za kacířky.

V Nizozemí muži často zahynuli předčasně na svých cestách za prací, což byl
nepříjemný důsledek hojně zastoupených povolání rybářů, námořníků, kupců apod.
Mnoho Nizozemců padlo v průběhu křížových výprav, nepoměr mezi muži a ženami
se tak ještě zvýšil. Dalším faktorem bylo ve velké části země platné saské dědičné
právo, které mělo zásadu, že potomci nesmí ničit to, co vybudovali jejich předci – to
znamená, že se statky nesměly dělit, ale *stamhouder* (pokračovatel rodu) dědil vše
s podmínkou, že se musí postarat o ostatní členy rodiny. Vzhledem k tomu, že se
žena nemohla stát členkou cechu, musela si v případě, že neměla nějakého muž-
ského příbuzného, obstarat živobytí jiným způsobem. Proto vznikaly od dvanáctého
století ryze ženské čtvrti, tzv. bekináže. Tyto bekináže měly vlastní kapli, centrální
jídlnu, administrativní budovu, domy pro společné bydlení a i menší domky.
Bekináž byla většinou obehnána vysokou zdí a přístup do komplexu byl možný
pouze několika branami. Mužům byl pobyt v bekináži přísně zakázán – s výjimkou
kněze.

Obr. 5 – Bekináž Ten Wijngaerde (Na vinici) v Bruggách (foto Elke Wetzig, 2005).

Vzhledem k tomu, že čtvrtý lateránský koncil v roce 1215 rozhodl, že nové
duchovní spolky mohou vznikat jen dle již existujících řeholních pravidel, převzaly
i bekně proto určitá pravidla. Ženy sice neskládaly řeholní sliby, přesto vždy na

jeden rok slibovaly život v cudnosti ve spolku. Pokud se chtěly vrátit do běžného života, mohly tak učinit vždy po roce. Bekyně si ze svých řad volily velmistryni, která vždy po určité době bekináž vedla. Kromě modlitby a duchovního čtení se většinou věnovaly i náročné praktické práci jako praní a žehlení, krajkářství apod.

Kvůli intenzivnímu duchovnímu životu se mezi bekyňami objevily mnohé mystičky. Ženská mystika se soustřeďovala na duchovní sjednocení s mystickým ženichem – Kristem. Některé bekyně psaly knihy, které se s pochopením ze strany mužů nesetkaly. Nejznámější „kacířkou“ byla Markéta Poretová (± 1250/60–1310), autorka *Le miroir des âmes simples et anéanties et qui seulement demeurent en vouloir et désir d'amour* (Zrcadlo prostých a zničených duší, které chtějí žít jen ve vůli a touze po lásce). Byť knihu schválili dokonce tři duchovní, nakonec byla v roce 1308 odsouzena a její autorka po dvouletém vyšetřování a soudním procesu upálena jako kacířka (Van Oostrom 2013: 193). Přes veškeré snahy některých horlivých „lovců kacířů“ nakonec bekyňské hnutí nebylo potlačeno, nýbrž naopak v roce 1319 papežem Janem XXII. uznáno, což vedlo k jeho velkému rozkvětu, o čemž svědčí velký počet v Nizozemsku zachovaných bekinážů. Poslední bekyňě, Marcella Patynová, zemřela v roce 2013 v Kortrijku⁵.

Nejznámějšími nizozemskými mystickými autorkami byly Hadewijch (± 1210–± 1260) a Beatrijs van Nazareth (1200–1268). První jmenovaná je dnes považována za nejdůležitější nizozemskou mystickou spisovatelku. O jejím životě nevíme téměř nic, ale předpokládá se, že byla bekyň v Antverpách, pocházela z vyšší společnosti (tedy byla šlechtického nebo nejméně patricijského původu) a měla, zejména na ženu, výborné vzdělání – zřejmě uměla kromě své mateřštiny i francouzštinu a latinu. Zachovalo se od ní 31 dopisů, 16 rýmovaných básní⁶, 45 strofických básní a 14 vidin, které jsou považovány za vrchol jejího básnictví. V dopisech se obrací na podobně smýšlející ženy, kterým radí. Hadewijchina terminologie se podobá jednak té, kterou vytvořila Beatrijs van Nazareth, jednak ukazuje na znalost francouzské dvorské lyriky (Hermans 2009: 11–14).

Beatrijs van Nazareth nebyla bekyň, nýbrž cisterciáckou jeptiškou. Narodila se do bohaté rodiny v městě Tienen. Po brzké smrti matky vstoupila ve věku deseti let do kláštera, který založil její otec. Od svých sedmnácti let měla mystická zjevení, která se opakovala, a proto se rozhodla, že je sepíše. V roce 1236 vstoupila do kláštera Nazareth v Lieru, kde se stala převorkou. Na základě zkušeností napsala *Van seven manieren van heileger minne* (Sedm způsobů svaté lásky), kde se snažila

⁵ <https://historiek.net/la-laatste-begijn-wereld-overleden/22013/> (přístup 12. 4. 2019).

⁶ Sbíрка má 29 tzv. smíšených básní, z kterých č. 17–21 určitě nejsou od Hadewijch.

systematizovat postup k mystickému spojení člověka s Kristem. K tomu vytvořila vlastní terminologii, kterou převzali i jiní nizozemští autoři.

Mužská mystika byla zaměřena více prakticky, což je již dáno tím, že Bůh byl vnímán spíše jako muž, což vlastně vyloučilo splnutí vlastní bytosti s Bohem. Nejznámějším nizozemským mystikem, jenž patří mezi nejpřekládanější spisovatele, byl Jan van Ruysbroeck (1293–1381)⁷. Pocházel z vesnice Ruysbroeck poblíž Bruselu, absolvoval školu u bruselské katedrály sv. Guduly a poté se stal knězem. Původně patřil se strýcem Janem Hinckaertem a kanovníkem Frankem van Coudenbergem do tzv. Bratrstva svobodného Ducha, které vyznávalo extrémní chudobu. Seznámil se tam s bekyní a mystičkou Heilwigou Bloemaertsovou (± 1270–1335) a patrně skrze ni i s Hadewijch. Po odsouzení Bratrstva na Viennském koncilu (1312) se Ruysbroeck s bratrstvem rozešel a psal spisy namířené proti Bloemaertsově, v kterých naopak hájil Hadewijch.

V roce 1343 odešli Ruysbroeck, jeho strýc a Coudenberg spolu s několika lidmi do lesa poblíž Bruselu, aby zde žili o samotě v ústraní a věnovali se modlitbě. Ruysbroeck zapsal vidiny, které měl poprvé již během svého kaplanství v Bruselu. Brzo se k nim přidali další lidé, a tak vznikl klášter Groenendaal, který se v roce 1349 připojil ke kanovníkům sv. Augustina. Ruysbroeck systematicky sepisoval nejen své vidiny, ale i prakticky zaměřené spisy, které měly vést ke zbožnému životu i obyčejné lidi. Z jedenácti děl, která takto vznikla, měl traktát *Van seven trappen in den graed der gheestliker minnen* (± 1360, česky *Sedm stupňů duchovní lásky*, 1937) asi největší vliv.

Obr. 6 – Podobizna Ruysbroecka v knize Jakuba Demla (1915).

Ruysbroeckovy spisy byly do latiny přeloženy již za jeho života. Získal dokonce přezdívku – *doctor ecstasticus*, extatický doktor. Po blahořečení v roce 1908 se o Ruysbroeckovo dílo začali zajímat i čeští symbolisté. Znamý kněz-básník Jakub Deml (1878–1961) přeložil latinskou biografii Vavřince Suria (1523–1578) spolu s některými spisy Ruysbroecka v traktátu *Život Ruysbroeckova podivuhodného* (1915 – obr. 6).

Olomoučtí dominikáni v letech 1937 a 1946 pak přeložili i další Ruysbroeckovy spisy. Ruysbroeck významnou měrou ovlivnil rovněž Geerta Grooteho (1340–1384).

⁷ Kapitolka vychází z výkladu Van Oostrom 2013: 242–281.

Tento syn bohatého obchodníka a starosty hanzovního města Deventer studoval v Paříži a možná i v Praze. Stal se kanovníkem v Cáchách a v Utrechtu. Po vážné nemoci v roce 1372 se rozhodl k asketickému životu a v rodném domě založil první dobrovolné sdružení chudých nevdaných žen, které pojmenoval *Zusters des Gemeenen Levens* (Sestry společného života). Poté následovaly podobné spolky i pro muže. Bratři společného života zdůrazňovali osobní pobožnost, tiché čtení náboženské literatury a vzdělávání všech lidí, pokud možno v mateřštině. Protože Groote prezentoval tento způsob života jako nový typ zbožnosti, získalo hnutí název *Devotio moderna* (Nová zbožnost). Některé spolky hnutí se spojily ve windesheimské kongregaci dle pravidel kanovníků sv. Augustina. Groote do nizozemštiny přeložil latinskou *Knihu hodinek*. Překlad se stal velmi populárním a velice přispěl k rozšíření osobní pobožnosti v Nizozemí. Zachovalo se více než 900 rukopisů s nizozemským textem (Van Oostrom 2013: 485–490).

Spolky Bratrů společného života rukopisy často rozmnožovaly a věnovaly se školství, jak v latině, tak v nizozemštině. Žáci byli často interní. Svým rozšířením po celé Evropě – na začátku šestnáctého století měla windesheimská kongregace 86 mužských a 16 ženských klášterů v celé severozápadní Evropě – hnutí významně přispělo k vzdělání obyvatelstva. Absolventem takové školy byl i známý humanista Erasmus Rotterdamský (± 1466/9–1536). Ne náhodou působili první známí nizozemští tiskaři v městech Deventer, Zwolle a Gouda, kde měli bratři důležité latinské školy.

1.5 Kroniky

Podobně jako v českém prostředí patřily kroniky i v Nizozemí k důležitým literárním žánrům. Nejstarší formou kronik byly *annales*, doslovně *ročenký*, které sestavovali mniši v kláštorech. V nich latinsky popisovali zvláštní a pozoruhodné události jednotlivých let. Nejdůležitějšími zachovanými *annales* v Nizozemí jsou *Annales Blandinenses* (Anály z kláštera Blandijnberg), které sepsali mniši v klášteře sv. Petra či *Blandinium* na kopci Blandijnsberg v Gentu (domácí klášter vlámských hrabat). Anály popisují dějiny Flander od roku 1 n. l. do roku 1292. Nejstarší část pochází z roku 1060. *Annales Blandinenses* jsou důležitým pramenem vlámských dějin. Neméně důležité jsou *Annales Egmondenses* (Anály z Egmondu), které vznikly mezi lety 1110 a 1205 v klášteře sv. Adalberta v holandském Egmondu (domácí klášter holandských hrabat). Tyto anály jsou prvotním zdrojem informací o dějinách holandského hrabství.

Od třináctého století vznikají v Nizozemí první kroniky v místním jazyce. První velkou kroniku sestavil nejpłodnější středověký nizozemský spisovatel Jacob van Maerlant. Jeho *Spieghel Historiael* (Zrcadlo dějin) zpracovalo obrovské dílo *Speculum Historiale* dominikána Vincenta z Beauvais (1184/94–1264), dějiny světa od jeho stvoření až do roku 1240, kdy dílo vzniklo. Maerlant zahájil svou adaptaci v roce 1284 na žádost holandského hraběte Florise V., pro kterého již psal a adaptoval více děl v nizozemštině. Pracoval na ní nepřetržitě do roku 1288, kdy s prací přestal pravděpodobně kvůli nemoci, krátce poté asi zemřel.

Obr. 7 – Iniciála s podobiznou Maerlanta v jeho *Spieghel Historiael*, ±1325/35. KB Haag, KA 20, fol. 3v.

Práci dokončovali Filip Utenbroeke a Lodewijk van Velthem do roku 1315. Látku, kterou Vincent z Beauvais sepsal jako encyklopedii, Maerlant přepracoval do vícedílné knihy o dějinách, které tematicky rozdělil do čtyř částí. První část obsahuje osm knih (32 000 veršů) a vypráví dějiny od stvoření světa do smrti císaře Claudia v roce 54. Druhou část přenechal Filipovi Utenbroekovi, který dodal sedm knih (42 000 veršů) o dějinách od císaře Nerona do prvního konstantinopolského koncilu (381). Třetí část, která má osm knih (40 000 veršů), pojednává o období od koncilu do vlády Karla Velikého – Maerlant ji psal v letech 1286/7. Sám Maerlant ještě psal první tři knihy poslední části (19 000 veršů), která popisuje období od Karla Velikého do jeho současnosti. Lodewijk van Velthem (± 1260/75 – po 1315) dopsal čtvrtou část s dějinami do roku 1254 a z vlastní iniciativy dodal ještě pátou část (8 knih v 30 000 verších), která se zabývá dějinami Flander a Brabantu do roku 1316.

Většina kronik neměla tak obrovský rozsah a věnovala se spíše dějinám jednoho panství. Nejznámější jsou *Rijmkroniek* (Rýmovaná kronika, 13 595 veršů), kterou napsal písař holandských hrabat Melis Stoke (± 1235 – po 1305) v letech 1290–1305, a *Brabantsche yeesten* (Brabantské činy, 16 318 veršů), které sestavil v letech 1316 až 1350 Jan van Boendale (± 1280 – ± 1351), písař města Antverp (Engelbrecht a kol. 2015: 46–47). *Rýmovaná kronika* popisuje dějiny holandského hrabství od Pepina z Herstala a příchodu misionáře Willibrorda v roce 690 až do roku 1305, kdy se po smrti otce stal Vilém III. hrabětem (Stoke ji psal na jeho žádost). *Brabantské činy* psal Boendale na příkaz Willema Bornecolveho, radního a fojta města Antverp, později i kastelána antverpského hradu (žil v první polovině čtrnáctého století). V pěti knihách vypráví dějiny vévodství Brabant od příchodu